Curs predat de Elena Dragoş
Mai 2005
www.limbalatina.ro

ISTORIA LIMBII ROMÂNE

Importanţa obiectului

În 1901, Ovid Densuşianu scrie „Istoria limbii române”; deci, româna este prima limbă romanică ce are o istorie. Un alt fapt este şi contribuţia Şcolii clujene, printre care se numără Sextil Puşcariu, Philipide, ce şi-a desfăşurat activitatea intens în perioada interbelică.

Metodele disciplinei

Metodele sunt descriptive; ele pot fi de două feluri:

— Pe orizontală – urmărind naşterea şi evoluţia unei forme.

— Pe verticală – de exemplu, categoria gramaticală este interpretată de diferiţi vorbitori în diferite etape.

Scopul

Scopul este de a arăta că limba română este continuatoarea limbii latine, că poporul român este rezultatul romanizării populaţiei daco-getice şi al asimilării celorlalte populaţii ce au venit mai târziu.

Se urmăreşte, deci, romanitatea poporului, continuitatea, latinitatea limbii şi demonstrarea faptului că sistemul gramatical şi cel lexical este 99% de origine latină.

Factorii sunt interni şi externi

— Cei interni sunt cei determinanţi, care se realizează datorită unor legi; de exemplu, „e” (la vocativ) provine din latină, nu din bulgară (care are şi ea un substrat latin);

— Cei externi doar ajută la consolidarea unor forme sau fenomene; de exemplu, toate limbile romanice au pierdut neutrul, cu excepţia limbii române – influenţa slavă a consolidat neutrul, pentru că în slavă, sistemul flexionar este foarte dezvoltat; de asemenea, genitivul cu „de „a dispărut.

Noţiuni de istoria limbii

Formarea limbii şi poporului român

Există trei elemente:

— Modul de formare.

— Teritoriul de formare.
— Epoca de formare;
Acestea sunt grevate diferit din punctul de vedere al polemicii.
Modul de formare
Modul de formare prezintă şi el trei aspecte:
— Procesul.
— Factorii.
— Dovezile;
Procesul romanizării

Nu a început odată cu cucerirea Daciei, ci cel puţin cu două secole înainte, când populaţia de pe acest teritoriu a venit în contact cu Imperiul Roman. Romanizarea durează apoi încă două secole după retragerea aureliană. Deci, romanizarea durează şase secole, este un proces încet, sistematic, apropiat acestor popoare.

Procesul cuprinde o serie de aspecte:

În nord-vestul Peninsulei Balcanice trăiau tracii (în greceşte numiţi daci) şi alte triburi: moesii, dardanii, carpii, odrizii, agatârşii, sciţii, celţii (până şi peste Dunăre). Triburile tracice din sud au dat semne de slăbiciune din cauza certurilor interne, cu un secol înaintea Erei noastre. În nord, în prima jumătate a secolului I î. E.n, s-a format un stat, acela a lui Burebista; atestat printr-o inscripţie de la Dionisopolis, actualul Balcic; capitala se afla la Sarmi-Segetusa. Statul avea teritorii întinse: în vest şi nord-vest era Dunărea de mijloc şi Moravia, în nord erau Carpaţii păduroşi, în est era Marea Neagră, iar în sud, atât cât trăiau triburi tracice, până la munţii Helmus. Prin urmare, statul cuprindea Panonia, Basarabia, Bulgaria, Transilvania. Strabo vorbeşte în termeni elogioşi despre Burebista: „El este getul care, ajungând în fruntea poporului său istovit de războaie dese, s-a înălţat atât prin exerciţii, abţinere de la vin şi ascultare de porunci, încât în câţiva ani a devenit o populaţie puternică, având un stat temut de romani. Caesar plănuia o confruntare cu Burebista, numai că mor ambii în 44 î. E.n… În continuare, statul lui Burebista s-a scindat; au existat astfel diferite grupuri conduse de diferiţi conducători: Deceneu, Scorilo, Duras, Comes, Cotiso, Dicomes, Duraxos, Diurpaneus şi Decebal (87 – 106) care încearcă să refacă statul dac. Statul lui Decebal va reprezenta o nouă ameninţare pentru Imperiul Roman. Între 105 –

106 începe procesul de romanizare efectivă. Traian supune populaţia dacică prin forţa militară, dar şi prin mijloace insidioase; de exemplu, limba latină devine limbă de stat.

Procesul romanizării Daciei este esenţialmente lingvistic şi mai ales paşnic, nu au avut loc masacre de populaţie. Pe acest teritoriu au fost aduşi 50.000 de militari şi 400.000 de colonişti, în timp ce populaţia dacică era de peste un milion. Învăţarea latinei li se pare băştinaşilor esenţială, ei intrând într-o nouă sferă de civilizaţie diferită de cea grecească.

Un alt element al procesului de romanizare constă în includerea în imperiu, ceea ce duce la o nouă organizare administrativă, în municipii şi colonii; lucrările publice urmăresc alinierea la civilizaţia romană.

În ceea ce priveşte viaţa religioasă, există politeismul.

Există o organizare productivă a agriculturii, păşunatului, comerţului.

Un alt element al procesului este instrucţia tinerilor în şcoli şi a băieţilor în cohortele romane. Limba latină se învaţă prin uitarea maternei.

Romanizarea nu depinde de durata şi intensitatea ei, ci de interesul şi voinţa cu care băştinaşii au învăţat limba latină.

Consecinţele

O tehnică nouă în toate domeniile, o mentalitate nouă (privirea spre viitor), alfabetul grec este înlocuit de cel latin, cunoaşterea limbii latine facilita legăturile cu celelalte provincii.

Factorii romanizării

1. Se înscriu în coordonate de ordin militar la început, care constă în: pătrunderea Imperiului Roman în Peninsula Balcanică şi războaiele de aici.

În secolul III î. E.n. se cuceresc Italia, Sardinia, Sicilia, Corsica; în secolul II î. E.n. – Africa de Nord, Peninsula Iberică, Grecia, Iliria; în secolul I î. E.n., Imperiul Roman manifestă interes pentru Asia Mică (Siria, Palestina); în secolul I – centrul Europei (Renania, Panonia, Moesia) şi Egiptul; în secolul II – Dacia (106) şi Armenia (113).

Dintre războaiele Ilire, al doilea este mai important pentru destinul Daciei, căci romanii aplică aceleaşi metode ca la cucerirea

Macedoniei.

2. Participarea provinciei la viaţa economică a Imperiului, prin schimbul de produse:

aur, argint, sare, cupru, fier, produse agricole, piei de animale; acestea fiind exportate în provincii deja cucerite: Italia, Galia, Asia Mică. Se importă ţesături fine, vinuri scumpe, uleiuri, ceramică, porţelan, măsline.

3. Măsuri politice ale administraţiei; apărarea fruntariilor se face de către două cohorte (13 Geminna la Alba-Iulia şi 5 Macedonica la Potaisa) şi ale la Porolisum, Getia, Dobrogea. Se aduc populaţii romanizate din Asia Mică, Italia, sudul Dunării. Organizarea administrativă are ca rezultat, în 212, Constitutio Antoniana – când fiecare cetăţean al Imperiului Roman era considerat „civis Romanus".

4. Şcolile: S-au descoperit urme de stiluri, exerciţii de scriere, monumente figurate cu semne şcolare.

5. Religia: Monoteismul Daciei este ilicit, se impune politeismul. Coloniştii din Asia

Mică aduc creştinismul, care devine factor al romanizării.

6. Căile de comunicaţie ale orientului Imperiului fac legătura cu Panonia, Moesia

Superioară, Peninsula Balcanică.

Pătrunderea romanilor în Peninsula Balcanică facilitează relaţiile dacilor cu sudul Dunării şi, implicit, procesul romanizării.

Dovezile romanizării

1. Populaţia civilă nu a fost nimicită, după cum o demonstrează descoperirile de la Alba-Iulia, Făgăraş, Sibiu, care demonstrează o duplicitate de înmormântare – incinerare la daci, înhumare la romani. Tot aici s-au găsit obiecte de uz casnic, obiecte de podoabă, precum şi urme de locuinţe specific dacice; dacii învăţaseră să construiască de la greci.

2. Inscripţiile dacice indică o continuitate a populaţiei; aici intră denumirea munţilor, apelor, localităţilor, care au fost transmise de o astfel de populaţie.

3. Columna lui Traian: este dovada felului cuceririi, prin război şi supunerea populaţiei de către cuceritori.

4. Cincisprezece cohorte de daci tineri care au întregit armata

Imperiului: Cohors I Ulpia

Traiana, a III-a Augusta Dacorum, care au fost răspândite din Asia Mică până în Britania. S-au descoperit borne care indicau originea cohortelor.

5. Populaţia băştinaşă continuă să locuiască în condiţiile impuse de către cuceritori, dar exercită o influenţă importantă asupra lor.

6. Peste 3.000 de inscripţii romane de la nord de Dunăre, care demonstrează existenţa unei vieţi romane cu adevărat vie în Dacia; faţă de 25 greceşti descoperite la nord de Dunăre şi faţă de 800 de inscripţii romane de la sud de Dunăre (cu toate că această zonă a fost cucerită cu trei secole înainte).

7. Urmele arheologice din oraşe.

În timpul lui Traian, Dacia era un teritoriu unitar; Hadrian, care voia să părăsească provincia din cauza răscoalelor, o împarte în trei provincii: Dacia Felix, Dacia Malvensis (în Oltenia) şi Dacia Apulensis (în centru); în sud a apărut mai târziu Dacia Ripensis.

Cea mai bună dovadă o constituie, însă, limba română – nu putem forma propoziţii fără elementele latine. Au pătruns astfel cuvinte din latină de tipul: a ara, a semăna, a măcina, a săpa, a secera, legumă, orz, cânepă, în vie, miere, argint, fier, sare, fag, tei etc., iar această cucerire lingvistică s-a datorat unei propensiuni: acolo unde învinge romanul se şi împământeneşte.

Romanizarea daciei reprezintă un record de romanizare, datorită aplecării populaţiei dacice spre limbile străine. Acest proces a început prin factori militari, economici, comerciali, dar s-au intensificat prin factori civili, factori ordonatori, şi ei au putut continua şi după părăsirea Daciei de către romani.

Administraţia romană şi-a pus amprenta mult timp, în momentele când apar jupânatele, precum şi alte forme de organizare, exista deja o structură administrativă solidă.

După anul 273, romanizarea continuă şi există doi factori care explică acest lucru:

— G.I. Brătianu spunea că: această parte a Imperiului are două tendinţe, spre orientalism şi spre particularism (spre naţionalismul dac), datorită sincretismului religios dintre religia dacă şi creştinism. Administraţia şi militarii au plecat, precum şi unii bogaţi, dar dacii nu.

50 KM la nord de Dunăre au rămas sub stăpânire romană; împăratul chiar îşi luase familia în apropiere de Dunăre. O retragere masivă nu este consemnată nicăieri. Pasc spune că 50.000 de geţi au trecut Dunărea, ceea ce este un număr nesemnificativ, în comparaţie cu numărul populaţiei de peste un milion.

— O altă mărturie ar fi faptul că o cucerire este mai intensă acolo unde condiţiile sunt mai vitrege.

Urmările părăsirii Daciei de către Aurelian: există dovezi ale continuităţii: Valul lui

Traian, reclădirea lui Tropheum Traiani, reclădirea capetelor de pod de la nord şi sud de Dunăre.

De-a lungul cercetărilor de istoria limbii, s-au conturat trei teorii fundamentale:

1. Istorică – chiar prin reprezentanţii săi, care sunt din secolele XVIII-IX; este teoria conform căreia, poporul şi limba română s-au format exclusiv la nord de Dunăre, adică chiar pe teritoriul Daciei istorice.

Reprezentanţi: Dimitrie Cantemir, Petru Maior, B.P. – Haşdeu; ei nu aveau pe atunci izvoare istorice care să promulge şi o altă poziţie.

Petru Maior susţine că limba română descinde din latina populară, spre deosebire de ceilalţi reprezentanţi, care consideră că ea descinde din latina clasică.

B. P. – Haşdeu, la sfârşitul secolului al XIX-lea, era extrem de dedicat studiilor lingvistice şi istorice, dar nu era atent la ceea ce se întâmpla în Transilvania, unde, de la 1867, începea asimilarea agresivă a populaţiei române.

Această teorie trebuie combătută, ea era perfect adaptată momentului istoric.

2. Este o teorie total opusă primei – teoria imigraţionistă. Ea susţine că populaţia română s-a format exclusiv în sudul Dunării şi este o teorie determinată de o chestiune politică. Se urmărea demonstrarea faptului că românii au venit în Transilvania. În secolul XVIII sunt doi reprezentanţi ai acestei teorii: Joseph Sulzer şi Carl Engel, care susţin că maghiarii au venit în secolul IX şi noi după ei.

Reprezentanţi în secolul XX: Robert Roesler, Palvi şi Tamaş – ei sunt creatori de teorie, nu au adus argumente, ei susţin că românii au

venit doar după secolele XII-XIII.

Joseph Sulzer: Era ofiţer justiţiar la curtea împăratului de la Viena, susţine că românii au venit sigur după maghiari în secolul IX, dar, de fapt, maghiarii abia veneau pe atunci de prin munţii Urali. Aceştia au încercat să-şi făurească o istorie mai îndelungată, spunând că sunt urmaşii hunilor, care au venit în secolul III. De fapt, în „Gesta Hungarorum", scrisă sub Bela al II-lea sau al IV-lea, se arată că „Hungaria" vine de la cetatea Hune din Panonia, nu de la huni. Istoria lor, a maghiarilor, începe în 878 – 879, când au descins în Panonia.

Această teorie imigraţionistă are mize politice fundamentale; ea a fost promulgată în secolul XVIII, când Joseph al II-lea dă edictul de toleranţă românilor din Ardeal. Românii erau consideraţi doar toleraţi, pentru că ei nu ar fi aici de atât de mult timp precum celelalte naţiuni privilegiate.

Această teorie este preluată de Roesler; caracterul politic al ei devine şi mai evident. Roesler era geograf, doar făuritor de teorie, nu om de ştiinţă care să aducă argumente. El spunea: „Niciodată Dacia romanilor să nu devină Dacia românilor!"

Ovid Densuşianu susţine parţial că limba şi poporul român s-au format în sud, pentru că savanţii anteriori n-au putut să explice de ce există populaţie romanizată de origine română în sud.

Alexandru Philipide susţine total formarea în sud până în secolul VI. Ulterior a avut loc venirea spre nord în două valuri: unul din vest spre nord – Banat, Crişana, Maramureş – şi al doilea prin Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei. Ele au fost catalogate după particularităţile dialectale comune acestor regiuni.

Densuşianu şi Philipide nu sunt reprezentanţi ai teoriei imigraţioniste, ei nu au adus contraforţi teoriei, nu susţin argumentele politice. Ei au dezvălui o realitate lingvistică cu adevărat ştiinţifică.

3. Teoria cercetătorilor din secolul XX, în special între cele două războaie mondiale – După Pacea de la Versaille, maghiarii susţin stingerea unirii. Cercetătorii au demonstrat că limba şi poporul român s-au format la nord şi la sud de Dunăre, pe un teritoriu vast, acolo unde au trăit triburile tracice, care reprezintă substratul nostru de limbă şi care ar avea un areal cuprins între munţii Hemus, Balcani la sud şi Carpaţii nordici la nord. Extinderea până la zona aceasta este

demonstrată de urme de castre romane, care se găsesc până în Ţara Oaşului şi în Mediaşul Auriu, unde sunt amestecate cu vestigii dacice. În est, teritoriul se întinde până la Marea Neagră, iar în vest, limita este reprezentată de isoglosa „ŞT", „JD", adică tratamentul lui „T" / „D" + „I" (tot) în elementele slave. Această isoglosă mai coincide cu vechea graniţă între fosta Jugoslavia şi Bulgaria. Transilvania nu are o arie dialectală distinctă, ea a iradiat populaţie romanizată spre alte regiuni.

Această a treia teorie este susţinută de 50 de savanţi români şi străini, în timp ce teoria imigraţionistă este susţinută doar de 12. Roesler a fost combătut de Junk (cel care a primit şi Premiul Nobel pentru istorie), Momsen (cu a sa Istorie romană), Pacs şi Alhein, care susţin continuitatea daco-romană în Dacia.

Argumente istorice, cinci, ale teoriei imigraţioniste şi lingvistice, patru.

Există prefigurări din secolul XVI; istoricii străini arată că descindem dintr-o populaţie străveche pe aceste meleaguri, romanizată odată cu cucerirea Daciei de către romani; de exemplu, Bonfini şi Tophelti (acesta este un istoric sas, menţionat şi de Cantacuzino şi Miron Costin). Bonfini a scris „Istoria lui Corvin".

Un alt istoric, Samocius, se opune lor; el susţine că românii au venit după maghiari – până în secolul XVIII nu s-a mai menţionat această teorie.

Cronicarii români au arătat originea romană a acestui popor şi originea latină a limbii. Aceşti cronicari, spre sfârşitul secolului XVIII, se transformă în istorici. Cantacuzino scrie istorie, nu cronică precum Grigore Ureche.

Argumentele teoriei imigraţioniste:

1. Populaţia dacică a fost exterminată în urma celor două războaie cu romanii. Însă, traducerea unor surse istorice este greşită – în acest război au murit mulţi viri (bărbaţi), nu homines (oameni) – femeile, copii şi bătrânii au supravieţuit în spatele frontului. Florus, un istoric din timpul lui Traian, spunea că „dacii se aţin de munţi"; prin urmare, se vorbeşte de o migraţie în munţi în faţa duşmanului.

2. Timpul de romanizare al dacilor a fost prea scurt. Contraargumente: cele arheologice sunt cele mai puternice – s-au păstrat vestigii ale dacilor, cu o viaţă a acestora foarte dezvoltată, chiar

din timpul romanizării; de exemplu, la Micia, Lechinţa, Veţel, Iernut, Murgeni, mai ales în judeţul Hunedoara; apoi tezaure monetare în secolul III-IV, care s-au descoperit în peste 160 localităţi, ele conţinând monede dacice din zonele unde romanizarea a fost mai slabă; localităţi daco-romane sunt peste 60; scenele de pe Columna lui Traian arată supunerea dacilor, nu uciderea lor; cohortele şi alee dacice în număr de 15, răspândite în Europa, din Britania, până în Asia Mică. Continuitatea pe acest teritoriu constă într-un alt contraargument. Ideea acestei origini romane şi latine este foarte vie în rândul populaţiei; suntem singurul popor ce are un etnonim ce derivă de la „Roma”.

Argumentele continuităţii

1. Nicăieri unde s-a produs o romanizare, nu a avut loc o distrugere de populaţie.

Descoperiri arheologice din localităţile dacice: În Soporul de Câmpie se observă o interferenţă de cult htonian, unde ceaşca dacică este capac de urnă; prin urmare, funcţionalitatea obiectului de uz casnic devine una rituală.

Alte descoperiri arheologice dacice: la Caşolţ, Ocna Sibiului, Roşia, Breţcu, Comalău.

Noşlac, Lechinţa, Mehadia, Vărădia, Vologa. S-au descoperit, de asemenea, gropi cu provizii, pentru că dacii erau agricultori, un inventar destul de sărac de ceramică, unelte agricole şi meşteşugăreşti, obiecte de uz gospodăresc, piese de podoabă cu caracter dacic – ele sunt modeste, făcute din materiale modeste. La Slinic există o localitate pur dacică; după cucerire, în jurul acestei localităţi au apărut sateliţi numiţi Canabae. Aici locuia populaţia daco-romanizată, care alimenta demografic vechea localitate dacică – exista un spor de populaţie.

Şi după plecarea romanilor există dovezi ale continuităţii: se menţine incinerarea la daci şi înhumarea la oraş – influenţa romanilor a fost mai mare asupra populaţiei urbane. Tezaurele monetare copleşesc prin număr în secolul III, dacii şi-au conservat averea prin diferite locuri ascunse. Monedele din perioada romanizării arătau atitudinea de stăpânitori a romanilor – Traian e imaginat cu un dac îngenuncheat în faţa lui.

Alte argumente:

Răscoalele dacilor de tip naţional în timpul lui Hadrianus sau în timpul lui Antonimus Fius. După două sute de ani, aceste lupte naţionale sunt înlocuite de o luptă socială – aceasta arată că populaţia dacică este deja romanizată; Dintre triburile Dacice dinafara provinciei, un număr foarte mare alimentează această mişcare.

Arealele triburilor dacice: dacii traci în Transilvania, geţii în Oltenia şi Muntenia, carpii în Moldova, costobocii în Carpaţii de Nord-Est (de ambele părţi), misii în Moesia Superior (Serbia) şi Moesia Inferior (Bulgaria), dardanii între Miş şi Scopje, cobrizii şi odrizii pe Valea Mariţei în Balcani, tribalii în Bulgaria de Sud.

Un argument al teoriei imigraţioniste:

Slaba romanizare a Daciei – 165 de ani;

Contraargument: nicio provincie a Imperiului Roman nu a stat mai mult sub influenţa acestuia (nici Galia, nici Spania). Intensitatea romanizării este mai importantă decât durata ei. Romanizarea Daciei s-a întins pe şase secole, după cum arată I.H. Crişan – două secole înaintea cuceririi, două în timpul romanizării şi două după; în aceste două secole de după romanizare, se consolidează romanizarea, se mai înfiinţează castre romane de-a lungul Dunării. În timpul lui Constantin cel Mare, se ridică Valul lui Traian sau Brazda lui Novac, împotriva popoarelor migratoare care vin din secolul III (gepizi, huni, goţi); acesta se întinde de la Hinova până la Pietroasele. Dobrogea nu a fost părăsită de romani până în secolul VI, fiind sub jurisdicţie romană.

Nu există romanizare fără Creştinism – la început, acesta a fost subtil, apoi iese la iveală după retragere; se constituie aici un popor mare creştin.

Altă dovadă: 3.000 de inscripţii în Dacia cu elemente latine, faţă de 25 de inscripţii greceşti şi faţă de sudul Dunării, unde există doar 800 de inscripţii latine, cu toate că a fost cucerit cu un secol mai devreme: Aceasta demonstrează intensitatea romanizării.

De asemenea, a avut loc romanizarea dacilor liberi, prin iradieri de elemente romane. La Zvoriştea s-a descoperit un pahar de sticlă de origine romană; în acea zonă, adică în nordul Moldovei, locuiau carpii, ei n-au fost niciodată romanizaţi, cel mai estic punct de romanizare fiind Brescu.

După retragere, teritoriul Daciei este împărţit în trei zone: o

zonă se află sub dominaţie romană şi după anul 271, respectiv 50 km la nord de Dunăre şi sudul Dunării, o a doua zonă este dominaţie nominală a Imperiului şi a treia zonă nu a cunoscut efectiv romanizarea, ci a trăit sub influenţa ei (aici intră tracii liberi, mai ales carpii).

O altă dovadă: capetele de pod de la Sucidava, Tunis, rederata, construite pe malul stâng al Dunării, ce au corespondente construcţii militare pe malul celălalt. Trupele romane au realizat castre aici, chiar şi după retragere.

Procesul romanizării este unul rapid, există 1500 de localităţi conservate din timpul romanizării, dintre care, 650 în Transilvania. Conştiinţa că suntem un popor romanizat dăinuie de la o generaţie la alta, noi nu avem conştiinţa plecării şi revenirii precum alte popoare. Aromânii, meglenoromânii şi istroromânii cultivă nostalgia vechii vetre.

3. Al treilea argument al teoriei imigraţioniste

Abandonarea şi evacuarea în întregime a Daciei – acest argument se sprijină pe ceea ce spune Hobiscus în Istoria lui Aurelian; de fapt, trebuie să se ţină cont că această istorie a fost scrisă la îndemnul familiei şi nu i se cerea să fie prea realist; de fapt, Aurelian abandonează un izvor de bogăţie, fapt care nu putea fi mărturisit deschis în această istorie.

Un alt izvor pe care se bazează teoria imigraţionistă este Historia Augusta, din timpul lui Teodosius – secolul IV. Istoricii, însă, nu precizează cine a plecat odată cu Aurelian; de aici se inspiră Eutropius, care afirmă că Dacia a devenit o Terra Deserta; de fapt, populaţia care a plecat consta în cohorte romane şi administraţia, Iordanes chiar precizează acest lucru. Hobiscus spunea că, văzând Ilirium devastat şi Moesia pierdută, Aurelian şi-a luat administraţia şi armata şi a plecat.

Abandonarea Daciei nu este o realitate; nici galo-romanicii când au venit francii, nici italo-romanii când au venit longobarzii şi ostrogoţii, nu au putut pleca cu toţii. Germanii, spre exemplu, erau federaţi ai Imperiului Roman, goţii şi gepizii de ce ar fi fost excluşi de la această condiţie. Mama lui Galienus se stabileşte pe malul drept al Dunării temporal, cu gândul de a se întoarce în Dacia, afirmă Iordanes.

Urmări nefaste ale părăsirii Daciei şi ale invaziei popoarelor migratoare: recesiune economică (faptul că monedele sunt făcute numai din bronz), iar populaţia pendulează între şes şi munte. Toate acestea au dus la o conservare acută a unei populaţii; Momsen chiar compara, la un moment dat, Dacia cu Elveţia.

Contraargumente la argumentul 3 al teoriei imigraţioniste

Rebreanu afirma că: „un popor care dispare şi reapare pe acelaşi teritoriu e o minune".

Noica afirma, vorbind de Valul lui Traian, că: „la noi s-a stabilizat şi a devenit zid de apărare".

Predomină argumentele lingvistice; Timotei Cipariu şi-a dat seama de evoluţia teoriei imigraţioniste şi a afirmat:

— Că limba este factor social, care e fapt istoric, adică adevăr istoric;

— Că gramatica limbii trebuie privită istoric.

4. Al patrulea argument al teoriei imigraţioniste:

Lipsa de ştiri despre consemnarea existenţei românilor. De fapt, faptele erau consemnate în acea perioadă numai dacă un popor era puternic sau ataca. Acest fapt este valabil şi în cazul altor popoare; de exemplu, avari dispar când nu mai atacă, albanezii sunt notaţi în 1789, cu toate că este o populaţie tracică ce s-a stabilit aici încă de la începutul mileniului întâi.

Noi suntem atestaţi pentru prima dată în 976 în istorie, prin cronica lui Kedrenos. El vorbeşte despre o întâmplare ce a avut loc în sudul Dunării, între Frespa şi Castoria, când este asasinat fratele jupânului Şişman de către vlahii drumeţi, probabil aromâni.

De ce suntem numiţi vlahi în izvoare?

Caesar, când a ocupat Galia, a dat peste un trib celtic ce se numea Volce, pe care i-a romanizat. Cum germanii erau federaţi ai romanilor, ei au preluat această denumire, conform sistemului lor fonetic – „valch" a dat „velchisch" sau „velş" – ei numeau astfel orice populaţie romanizată. Conform sistemului fonetic al slavilor, la slavii de est, „volohu", la cei de sud „vlah"; astfel, bizantinii şi popoarele romanizate au primit denumirea de „vlahi". Românii nu şi-au spus niciodată astfel, ei au avut conştiinţa că se trag de la Roma, ei se numeau „rumâni". Această nomenclatură este atestată în 1588 în

prefaţa de la Talia de la Orăştie, unde apare forma „români”. Această schimbare se datorează aspectului social, pentru că „rumâni” însemna şi ţărani săraci.

Relatare din Cronica lui Nistor (1100): La venirea maghiarilor în Câmpia Panonică, se găseau aici volohii şi slavii. Cronica lui Bela al II-lea precizează că aici era o populaţie de păstori ai romanilor. Mauriakos, cronicar bizantin, în Strategicon, arată că există elemente romane la nord de Dunăre. Geograful persan Gardizi arată că între slavi, bulgari, unguri, există un popor creştin mare, dar mai slab. În secolul XII, la 1167, secretarul particular al lui Manuel Comnenul, Kinamos, vorbeşte de o populaţie la nord de Dunăre, care se zice că este alcătuită din coloni veniţi demult din Italia.

5. Al cincilea argument al teoriei imigraţioniste

Românii s-au format în sud, pentru că există rămăşiţe acolo. De fapt, ne-am format şi la nord şi la sud de Dunăre; teritoriul este mai vast decât Dacia.

Argumentele lingvistice ale acestei idei:

a) Există elemente comune cu albaneza; între Sofia, Niş şi Scopje, ar fi trăit trei populaţii care s-au extins – dacii, bulgarii şi albanezii. De fapt, elementele comune, din punctul de vedere al lingvisticii generale, le întâlnim atunci când fie le moştenim, fie le împrumutăm. Aceste elemente comune pe care le avem cu albaneza se datorează unui substrat comun – limba traco-dacilor. Albanezii nu au fost grecizaţi sau romanizaţi, ei sunt supravieţuitorii vechii populaţii tracice. Dacă am venit după secolele XII-XIII, atunci ar trebui să vedem unde au trăit albanezii din 300 până în secolul XIII, dacă au trăit lângă noi, fapt care nu se poate demonstra. Avem elemente comune cu albaneza, dar există conştiinţa celor care pleacă de la un trunchi comun, nu a celor care rămân pe aceleaşi meleaguri.

Un alt argument adus de teoria imigraţionistă în favoarea celei de-a cincea idei:

caracterul subslav al elementelor din limba română. Elementele slave din limba română au caracter sudic; de fapt, ei sunt cei care au venit din sud, nu noi. Dacă am fi venit noi din sud, am fi preluat toponimia de la maghiari; de fapt, toponimia este română, apoi a fost tradusă de maghiari sau adaptată la fonetica lor; de exemplu, în 1507,

un document despre satul Blidăreşti menţionează numele acestuia ca Talos Salva; Câmpenii de Jos devin Alsa Kimpani; Cărămida devine Teglabar; Gilău are pronunţare maghiară Ghialu, a lui Dialu, cuvânt împrumutat de la slavi.

Maghiarii trebuie să dovedească faptul că au venit aici înaintea românilor aici, discontinuitatea i-ar avantaja. Ei au tradus şi elemente slave: Târnave înseamnă Râul cu spini – maghiarii l-au tradus, saşii l-au adaptat şi îi spun Koker.

Caracterul subslav arată apartenenţa la acest grup a slavilor, pecenegilor şi cumanilor. Sedentarismul dacoromânilor a avut un efect în asimilare; de exemplu, „casam" are cele mai multe derivate; evoluţia lui „pavimentum" care însemna pardoseală, iar în română a dat pământ.

Al treilea argument al teoriei imigraţioniste:

Nu avem elemente germanice, înseamnă că ne-am format în sud, nu am reuşit să stăm mai mult timp cu ei; de fapt, avem elemente germanice, dar doar în aceeaşi măsură ca celelalte popoare romanice care au convieţuit cu populaţii germanice; de exemplu: a cotropi, nasture, stinghie, targă etc. – aceste elemente sunt încă în cercetare; de fapt, am convieţuit cu geţii, Câmpia Română era denumită Goţia de către bizantini şi există o serie de toponime ce amintesc de goţi: Goteşti, Gotca, Gotea, Pârâul Gotului. Tot în această zonă se constată influenţa celui ce i-a creştinat pe goţi.

Un cercetător german, pe nume Rutckess, afirma că felul de viaţă a populaţiilor germanice era unul enclavat, care interzicea căsătoria cu băştinaşii – în acest fel se explică lipsa cuvintelor şi deosebirea de populaţia germanică.

Argumentul patru: lipsa toponimiei cu tradiţie autohtonă şi înlocuirea cu fonetisme slave pe care le-am preluat de la ei. Nu avem o toponimie majoritară de origine latină şi avem cu adevărat elemente slave, susţin imigraţioniştii. În ce priveşte toponimia, avem 150 elemente antice: în Dobrogea – 30, în Moldova – 20, iar în Transilvania sunt restul de 100, Transilvania reprezentând vatra de formare a limbii şi poporului român. Exemple: Hârşova, Oltina, Şiret, Prut, Nistru, Piatra Neamţ, iar Hidronimie: Samus, Marisus, Tibiscum.

G. Giurea arăta că pe teritoriul populaţiei romanizate a existat o

toponimie de ordin latin, majoră, cu vechime greu de stabilit, pentru că toponimia nu suportă omonimie, sinonimie şi pentru exactitate se prefera un cuvânt mai nou; dexemplu, existau trei râuri care purtau denumirea de Râul Mare – soluţia a reprezentat-o traducerea, împrumutarea de cuvinte din limba slavă, astfel, primul a primit numele Arieş, al doilea – Moldova, iar al treilea a rămas cu denumirea de Râul Mare (acesta aflându-se în Ţara Haţeg).

Această deosebire adusă de limba slavă, caracterizează şi expresiile idiomatice – vârful cel mai înalt la noi în ţară este Moldoveanu, dar, totuşi, se spune „eşti înal cât Negoiu", după model slav.

Am avut o toponimie şi o hidronimie latină, pentru că unele râuri îşi păstrează la izvoare denumirea latină – de exemplu Repedea, care la şes, unde erau slavi, primeşte numele Bistriţa. Un alt exemplu ar fi: la izvor este Hâmoasa, la mijloc este Bistra, iar în zona maghiară este Sebeş.

De asemenea, nu avem o toponimie latină pentru că ea a fost tradusă succesiv – poate la început de către daci, apoi de slavi şi de maghiari. În sud, în Bărăgan, există sate cu nomenclatură dublă: Albeşti/Cepari, Băseşti/Ungureni-Pământeni.

Concluzii: Teoria imigraţionistă este minată de neconcordanţă – pe de o parte ei vorbesc despre exterminare, pe de altă parte vorbesc despre romanizare, mai vorbesc de nomadism care intră în neconcordanţă cu creştinismul.

Trecerea de la sud la nord nu este consemnată de istorie. În acelaşi timp au fost numeroase pendulări în vestul Europei mai slabe, dar care au fost totuşi consemnate. Populaţia nu s-ar fi putut naşte în perimetrul său Fianiş – Scopje, pentru că era extrem de numeroasă, chiar în secolul următor maghiarii se plâng de demografia în creştere a românilor. Formarea în sud este, deci, exclusă.

Epoca de formare

Philipide, Macrea, Capidan, Rosetti susţin că poporul şi limba română s-a format până în secolul VIII, când limba română primeşte caracter individual, După Pătruţ, în secolele VIII-IX are loc maturizarea formării limbii şi poporului, căci populaţia romanizată a avut când să se dezvolte mai repede decât celelalte limbi romanice, într-un popor –

enclavarea în această zonă slavă grăbeşte procesul.

Elementele slave nu participă la principalele transformări, limba română era consolidată la venirea lor, dovadă: transformările fonetice din română, care nu se întâlnesc în cuvinte de origine slavă.

1. L devine R – molem, solem etc. (moară, soare); cuvinte slave: poală, coală, goală (se păstrează L).

2. A accentuat în poziţie nazală devine – lanam (lână), campum (câmp); în slavă nu se transformă: hrană, rană, blană.

3. D şi T plus I (tot) devin DZ care dă Z, respectiv, TZ care devine Ţ. Decem dă zeace în secolul XVI apooi zece; teneo dă tzinu apoi ţin. S plus I dă Ş, în slavă din nou nu se transformă – rămâne odihnă, ocroti, grădină, sită, silă etc…

4. B intervocalic dispare – berna dă iarnă, caballus dă cal – în timp ce în slavă se conservă – grăbi, slabă etc…

5. V intervocalic dispare – ovis dă oaie.

6. Grupurile de consoane CT dă PT, PS dă X, în slavă se păstrează – ctitorie, psaltire.

Ovid Densuşianu nu este de acord cu afirmaţiile celorlalţi lingvişti; el crede că în această parte a Europei, în secolul VII, aveam doar o romanitate balcanică; nu se poate vorbi de limba română decât după ce au venit slavii şi au dat un caracter deosebit de celelalte limbi romanice. Însă, ne putem întreba de ce nu e la fel şi în cazul spaniolei sau francezei. Chiar lingviştii ruşi spun că elementul slav nu este hotărâtor pentru limba română – Şişmarev spunea acest lucru – sistemul morfologic este 99, 9% latin. În Tratatul de Istorie a limbii române se afirmă că aceasta s-a format la sfârşitul mileniului I – românii apar în istorie ca vlahi în 976. Tratatul, la fel ca lucrarea lui Rosetti, susţine că în secolul VII apar mlădiţe ale limbii, ce ţin de romanitatea orientală; între secolele VII-IX putem vorbi de limba română primitivă comună. În fapt, limba este un proces, istoricii caută o graniţă de început şi de sfârşit a unei limbi.

Istoricul bizantin Teophilatos Simocates vorbeşte la 587 despre o faptă a avarilor care atacau Imperiul Bizantin – acesta ar fi fost învingător dacă un soldat nu ar fi strigat „Retorna fratre!”

Teophanes Confesor în secolele VI-VII vorbeşte despre acelaşi eveniment, însă face o modificare în structura enunţului – spune că era

vorba de „Torna, torna fratre!”

Secolul VI era, de fapt, ultimul secol în care se mai vehicula latina – toţi istoricii sunt de acord, explicaţiile lingvistice au consolidat ideea. Emil Petrovici arată că unele cuvinte împrumutate de la slavi au fost cuvinte latine adaptate sistemului lingvistic slav. Alutus dă Olt – Atrece la O, ceea ce demonstrează trecerea prin filieră slavă, unde orice A era pronunţat O: acetum a dat oţet, Traianum a dat Troian, Rosalia a dat Rusalii, calende a dat colindă, Creationem a dat Crăciun.

Contactul slav a avut loc cu populaţia romanizată, încă în momentul când se vorbea latina (secolele VI-VII), urmează maturizarea limbii în secolele VIII-IX.

Limba prezintă următoarele proporţii: 20% elemente latine în vocabular, 40% elemente romanice, 16% elemente slave, însă situaţia trebuie văzută şi din punct de vedere al frecvenţei, pentru că în vorbire se folosesc 83% elemente latine.

Nu există hiatus între creştinism şi continuitate; dacii au fost creştinaţi de către apostoli, această creştinare se realizează de la om la om. După venirea slavilor, populaţia era creştină. Dovezile concludente sunt reprezentate de aspectul lingvistic al limbii române; împrumuturile slave masive au loc după secolul IX, când avem o relaţie stabilă cu ei. Creştinismul a fost preluat de la misionari, care au venit pe la Tomis etc… Episcopul Miceta de Mesiana a publicat şi a scris în latină între anii 376 – 411. Mitropolia de la Iustinian era principala care furniza materialul uman pentru răspândirea creştinismului. Elementele creştine în Dacia au fost exclusiv latine, iar ceea ce a venit de la slavi a fost doar din punct de vedere administrativ al bisericii şi nu al fondului creştin. Organizările social-politice-administrative nu au încetat să funcţioneze după retragerea aureliană. Localităţile mici au fost dublate de coloni, municipii, voivodate cnezate; au conservat ceea ce au făcut misionarii. De aici nu rezultă că originile creştinismului român sunt slave; poporul român s-a născut creştin, era populaţie creştină încă din secolele III-V.

Apostolul Pavel a călătorit prin Macedonia şi Epir, unde a predicat şi a creştinat. Tit Liviu a avut un ucenic al său în Dalmatia. Apostolul Andrei a predicat în Dobrogea, Bulgaria şi Grecia, venind din centre creştine puternice – Tesalonic, Larisa, Bizantia, Odeses. După

Tiras, creştinismul a pătruns odată cu romanizarea şi este atestat de istorici creştini (Tertulian şi Origen la 248). Creştinismul a fost conservat datorită înţelepciunii unor împăraţi, ei au făcut divizarea provinciilor pentru a putea fi mai bine stăpânite. Hadrian a împărţit Dacia în Dacia Superior şi Dacia Inferior, lăsând patru zeci de mii de soldaţi pentru supraveghere. Succesorul lui, Marcus Aurelius împarte Dacia în: Dacia Porolisensis, Malvensis, Pulensis. Creştinismul în Dacia este potenţat de coloniştii din Asia Mică, de exemplu, în Dobrogea există un conglomerat de populaţii, notat în istoria sa de Nichifor Calist, care putea să conserve creştinismul; greci, romani, geto-daci, sciţi, printre care a predicat apostolul Andrei.

În folclor există de asemenea mărturii legate de activitatea lui Andrei în Dobrogea; acolo a existat şi Episcopia de la Tomis.

În nordul Dunării, apar date sporadice despre creştinism, doar legăturile cu Siria, Egipt, Asia Mică fac imposibil ca aici să nu fi pătruns creştinismul. Mai cu seamă că sub împăraţi precum Diocletian, se notează martiraje ale dacilor creştini.

Factori de răspândire ai creştinismului:

1. Coloniştii din Asia Mică, Iliria şi sudul Dunării. Cuvântul „paganus" însemna locuitor de al satului, căruia i s-a dat înţelesul de păgân, pentru că aceşti colonişti s-au aşezat în centre mari – oraşe, municipii – populaţia de la sate a rămas păgână.

2. Ostaşii romani din Asia Mică au format legiuni în Potaisa şi Apulum.

3. Slavii aduşi de colonişti şi funcţionarii romani. În Epistola lui Filimon se vorbeşte despre purificarea slavului Onixte.

4. Negustorii care au făcut negoţ cu coloniştii.

5. Captivii care, în secolele III-IV, au fost luaţi de goţi şi aduşi în Dacia pentru a realiza muncile grele – printre ei erau carpii, daci neromanizaţi, care aveau deja convingerea noii legi.

Mărturii directe: Tertulian, Origene; apoi urmele arheologice care sunt numeroase, comparativ cu celelalte provincii mai sărace, lăcaşurile săpate în piatră dură în Dobrogea, urme ale realizării ritualulilor creştine.

Există peste 200 de urme: morminte, opaiţe, vase de cult cu semnul crucii, descoperite de exemplu la Cluj sau Zlatna. În secolul IV

se descoperă la Biertani un venarium care are inscripţia „Eu Zenobiu pun această mărturie". Alte descoperiri se fac la Porolisum sau Tomis.

De ce a prins creştinismul rădăcini în Dacia? El nu presupune jertfe bogate sau sacrificii. Dacii puteau să se închine peste tot. De asemenea creştinismul se întâlnea cu concepţia dacilor de a dispreţui viaţa.

În 476 Imperiul Roman de Apus se prăbuşeşte, Roma e în decădere, Bizanţul devine pentru o mie de ani centrul lumii spirituale.

Mărturii lingvistice ale creştinismului în Dacia: slavii nu au adus decât superstratul elementului de organizare bisericească; noţiunile de bază sunt latine. Toate denumirile create până în secolul IV sunt elemente păgâne, înnobilate cu sens creştin. De exemplu, cuvântul „biserică" provine din „basilica" şi ar însemna casa împăratului în care se realizează judecăţile. Suntem singurul popor roman care are acest cuvânt de origine cultă. În Edictul lui Constantin li se cerea creştinilor să nu îşi realizeze riturile în fostele temple păgâne, ci să li se dea Casa împăratului. Cuvântul Dumnezeu provine din Domine Deus, o invocaţie păgână adaptată de creştini; cuvântul „duminică" provine din „dies Dominica" – ziua Domnului, care a înlocuit „ziua Soarelui" („Dies Solis). Cuvântul „Crăciun" este controversat; după Capidan şi Papahagi, provine din latinescul „calatio calationis" – adunarea comunităţii la începutul lunii pentru a stabilit sărbătorile din acea lună; „calatio" era sărbătoarea de la unu ianuarie, deplasată în şase ianuarie în secolul IV, pentru stabilirea Paştilor; în Dacia, Calatio este apropiat de ziua naşterii domnului, mai întâi unu ianuarie apoi 25 decembrie. Şcoala lingvistică de la Bucureşti în schimb, Rosetti mai întâi şi Graur spun că acest cuvânt (Crăciun) provine din „creatio creationis" – Fiul este o creaţie a lui Dumnezeu, concepţie ariană care nu a prins între credincioşi; Crăciun este o creaţie a românilor, nicăieri nu mai există această derivaţie, la alte popoare este „ziua naşterii Domnului"; la noi există o osmoză între ziua naşterii şi credinţele populare. Cuvântul „colindă" provine din cuvântul „calende", sărbătoarea de unu ianuarie, mutată de Iulius Caesar la unu martie, pentru că atunci reînvie natura. Substantivul „paşti" (plural = vine din ebraicul „pesah" în greceşte „pasha", în latineşte „dies pasharum". Floriile vin de la „floralia" – sărbătoare păgână, apropiată apoi de creştinism, de intrarea Domnului

în Ierushalim.

În cultul morţilor există o serie de cuvinte împrumutate de la latini: cuvântul „cimitir" din „cemen terium", „comânda" din latinescul „comandarem" (pomană), „mormânt" din latinescul „monumentum", „priveghere" din latinescul „pervigilare", „a răposa" din latinescul „repausare".

Termeni exclusiv creştini ca înţeles, din latină: „creştin" de la „cristus" termen cu care era denumit Iisus în secolele II şi III (Tertulian şi Lactanţiu îl folosesc), la români mai înseamnă şi soţ, bărbat; „a boteza" din „baptiso baptisare" – a cufunda în apă caldă.

Termeni alcătuiţi prin sufixare şi prefixare, având la bază cuvinte latine: „Înviere" din „invivere", „făcătorul lumii", „bobotează", „câşlegi", „împărăţia lui Dumnezeu", „tată", „fiu", „fecioară", „a se întrupa", „a ierta"; apoi: „lăcaş", „răscumpărare", mântuire", „episcop". Tot de origine latină mai sunt: „ajun", „altar", „cer", „cruce", „a cumineca", „a îngenunchea", „păcat", „părinte", „a se ruga", „rugăciune" etc…

„Episcop" provine din „episcopos" şi „înger" din „angelos"; apoi: preot, diacon, Biblie, Evanghelie, liturghie, prescură, mănăstire, călugăr, icoană sunt de origine greacă.

Kiril, Kindeas şi Dasie sunt călugări de pe teritoriul Daciei, punificaţi de către Diocletian în secolul III. Zotios şi Atalos au fost învăţaţi din secolul IV, Nikita şi Sava au sfârşit în apele Brăilei. Alte figuri celebre: Diomisie cel Mic – născut pe teritoriul Daciei, a hotărât numerotarea anilor după Christos. Tedeumul realizat de Casian în Marsilia este foarte important în biserică. Nicetas de Renetiana este legat de creştinismul de la nord de Dunăre.

Creştinarea daco-romanilor s-a făcut împreună cu romanizarea; creştinismul şi limba a contribuit la unitatea populaţiei romanizate. Creştinismul nu putea fi adus de slavi, ci acesta a fost un fenomen primar şi hotărâtor.

Latina populară:

Importanţa aspectului popular: are cea mai mare răspândire, cea mai mare întindere în timp – de la latina arhaică până în secolul VI. Diferenţele de la latina clasică sunt fireşti. Latina populară are mai multe denumiri, în funcţie de locul vorbirii ei; ea se numea: sermo

urbanus, sermo rusticus, sermo castrensis sau sermo cotidianus, uzualis. Unitatea acestei latine se datorează unităţii economice, politice şi sociale a Imperiului, care era foarte întins; este o unitate relativă pentru că latina populară primeşte amprenta fiecărei provincii.

Definiţia dată de Meyer latinei populare este următoarea: latina populară este o sumă de tendinţe ale limbii vorbite, realizate în timp şi spaţiu, după împrejurări; este apropiată de limba inscripţiilor conservate din epoca imperială. Izvoarele care vorbesc de latina populară sunt izvoarele arhaice, epigrafice, literare, cele literare sunt directe şi indirecte, iar cele indirecte sunt voluntare şi involuntare; şi izvoare moderne – comparaţia cu limbile romanice şi comparaţia cu alte limbi decât acestea, mai ales cu cele germanice. Izvoarele epigrafice se confundă cu inscripţii pe pietrele funerare ale coloniştilor bogaţi; de aici se ştie că la sfârşitul secolului I.E.N. diftongii „se" şi „au" devin „e" şi, respectiv, „O". Aceste izvoare au fost culese de pe întreg teritoriul României şi grupate în 16 volume, intitulate „Corpus inscriptionum latinarum" (între 1862 şi 1956). Pentru Dacia există mai multe lucrări: cea a lui Haralamb Mihăiescu – „Limba latină în provinciile dunărene" (1960), Statti – „Limba latină în inscripţiile din Scitia Minor şi Dacia", Emilian Popescu – „Inscripţii latine şi greceşti din secolele IV-XIII descoperite în România" (1976) şi Rusu „Inscripţiile Daciei romane" (1975).

Mărturii literare: „Apendicele lui Probus" care era un profesor de gramatică; exemple: calidus non calda, betulus non veclus, viridis non virdis, mensa non mesa, auricula non oricla, rivus non rius, vinea non vinia.

Glosele: autorii notează unele cuvinte din latina populară şi le explică pe cele din latina cultă. De exemplu Glosele de la Rehnau: colinda pentru turta din latina populară, femurus pentru copsa în română coapsă.

Mărturii indirecte: cele voluntare sunt ale scriitorilor care caracterizează personajele cu cuvinte din latina populară; aceşti scriitori sunt: plautus, Horatiu, Cicero. De exemplu, forme populare pe care le întâlnim la Cicero: nasus pentru nasum, qui pentru quis, colus pentru colu.

Mărturii involuntare (din neatenţie şi din necunoaştere): în

secolele IV-V se fac traduceri în latină din diferite limbi, inclusiv ale textelor religioase. Astfel apare padule pentru palude (o metateză pe care o întâlnim în vulgata, tradusă între 395 – 405). Altă mărturie involuntară este „Peregrinatio Eteriae" în secolul IV, care vorbeşte despre o călătorie la Ierushalim; aici se întâlnesc o serie de forme populare.

Compararea limbilor romanice: Friedrich Ditz propune în urma comparării francezei, italienei, românei şi spaniolei, forma coda pentru latinescul savant cauda – în română – coadă, în italiană – coza, în spaniolă – coda. După Maier Ripke, cauda este un hiper urbanism.

Comparaţia latinei cu celelalte limbi ne permite să deducem sistemul fonologic al latinei populare. De exemplu, germanul „keler", care provine din latinescu „celarium", păstrează velara, germanul „croitz" provine din latinescul „crucem" în momentul în care consoana C devine africată, ce este dată în germană prin TZ. Germanul „caiser" provine din latinescul „caesar", care arată că diftongul SE încă se pronunţa SE şi nu E.

Fonetismul latinei populare are restricţii, legi care şi-au pus amprenta asupra evoluţiei limbii. În latina clasică vocalele erau împărţite în lungi şi scurte, în cea populară se împart în deschise şi închise. Prin urmare se vorbea în latina clasică de un accent dinamic, acesta cădea pe vocalele lungi. În populară vocalele lungi devin vocale închise, iar cele scurte devin deschise. În cazul grupurilor de consoane B D G P T plus R, dacă accentul era pe antepenultima silabă, se mută în populară pe penultima; la cuvintele derivate, unde accentul cădea pe prefix, se mută pe rădăcină. Hiaţii din latina clasică se diftonghează în latina populară. Unde la infinitiv accentul era pe terminaţie, se mută pe tulpină: „batu ERE" dă în română „Bate".

În latina clasică, cantitatea vocalelor avea valoare fonologică; de exemplu: „malum" cu A lung însemna „măr", cu A scurt însemna „rău; „levis" cu E lung însemna „neted", cu E scurt „uşor"; „pila" lung „coaloană", scurt „minge"; „populus" – „plop", respectiv, „popor".

Fondul fonologic este foarte diferit în limbile romanice; A scur şi A lung din latina clasică dau prin sincretism în latina populară A, care se perpetuează în limbile romanice. E scurt din clasică dă în populară E deschis, iar în limbile romanice se diftonghează la IE. E lung şi I scurt

din clasică dau în populară E închis şi I deschis şi în limbile romanice dau prin sincretism E. I lung din latina clasică dă I închis în populară, iar în limbile romanice I. O scurt din latina clasică dă o deschis în latina populară, apoi e în romanicele occidentale. O lung din latina clasică dă o închis în latina populară şi U scurt din clasică dă U deschis în populară; acest o închis şi U deschis dau un alt e în limbile din România occidentală. U lung din latina clasică dă U închis în populară, iar în România occidentală U. În Răsărit, O deschis din latina populară şi o închis dau O; la fel şi cu U deschis şi U închis care dau în Răsărit U. Excepţie, latinescul „fluvia" care dă „ploaie" – U se deschide la O; latinescul „nurus" dă „noră"; aceste excepţii există în latina dunăreană, excepţiile fac ca ea să intre în România occidentală: „gula" dă „gură", „luna" dă „lună", „focus" dă „foc", „totuşi" dă „tot".

Sistemul fonologic deranjat în latina populară se perpetuează în toate limbile romanice, doar că în latina populară există excepţii. În latina populară, vocalele scurte au tendinţa să se sincopeze – „viridis" dă „virdis" care dă „verde", „calidis"-„caldis"-„cald"; „veteranus"-„vetranu"-„bătrân";

Prezervarea vocalelor scurte postaccentuate: „lingula" dă „lingură", „picula" dă „păcură", „negula" dă „negură".

Toate aceste valori, lungimea, scurtimea, sunt înregistrate de dicţionarele latine. Prin înlocuire putem obţine formele de latină populară.

Excepţii: datorită vehiculării în provincie extrem de diverse, A accentuat devine E; latinescul „malum" ar trebui să dea „mar" nu „măr", în spaniolă a dat „mela", la fel şi în alte limbi romanice – în italiană şi sardă „mela" în retroromană „meil". Pentru limba română, „malum" a dat „măr"; „gravis" a dat „greu" în loc de „grau" – poate că fiind antonimul lui „levis", s-a produs o contaminaţie„Cerasus" a dat în populară „ceresus", iar în română „cireaşă" şi „cireş". A devine 0 – în limba română „codru" vine de la! quadrus", în albaneză, „codre" însemnând „hăţiş". Slavul „crâng", care însemna „roată, primeşte şi sensul de pădure sub formă de roată; prin contaminare, aceste păduri pot fi şi pătrate, „quadrus" s-a asimilat cu „roată". E devine I – „miles" a dat „milis" – „soldat", iar în română a rezultat „mire" după cum arată Puşcariu; „bene" a dat „beni", „servus" a dat „sirvus", „sortes" a dat

„sortis”. I devine E – „vicinus” a dat „vecinus”, „civitatem” a dat „civetate” în română „cetate”. E devine 0 – „vester” devine „voster” în română „vostru” (formă ce se întâlneşte în toate limbile romanice). E devine A – „paser paseris” dă „pasarem”. I devine E – „dimidium” dă „dimedium”, „testimonius” dă „testemoniu”, I devine A „silvatiscus” dă „salvaticus” în română „sălbatic”. O devine U – „ponere” dă „punere”, „nepos” dă „nepus”, „oxor” dă „uxor”. O devine E – „rotundus” a dat în limbile romanice astfel de forme că trebuie să credem că în populară ar fi existat o formă „retundus”, dar care nu este atestată. U devine0 – „rubens” dă în română „roib”, „nurus” dă „noră”.

Altă excepţie: latinescu „autumna” dă o formă neatestată „atomnă” împărţit greşit „a toamnă” cu sensul de „astă toamnă”, el fiind considerat sufix lexical. E în hiat s-a unit de obicei cu vocala următoare, rezultând un diftong – „vinea”-„vinia”-„vie”. U în hiat cu alt U s-a redus încă din primele decenii ale secolului I – „mortuus” a dat „mortus”, U se afonizează”.

Diftongii: Se se reduce la E; în latina clasică se pronununţa „se”, după cum o demonstrează germanul „caizer”, care provine de la „Cezar”.

Apar aşa-numitele hiper urbanisme: genitiv-dativul „Silviae” este corect, însă „faemina” pentru „femina” sau „aveam” pentru „cam” sunt hiper urbanisme.

Diftongul Au când nu este accentuat se reduce la A – „auscultare” a dat „a asculta”. În România occidentală AU se reduce la0 – „aurum” dă „aur (or) în franceză. La Pompei, în nişte inscripţii, se întâlneşte „Clodius” pentru „Claudius”. „cauda” este un hiper urbanism – s-a presupus că forma iniţială era „coda” (această presupunere o face Friedrich Ditz în secolul XIX, ea va fi atestată la începutul secolului XX, în română a dat „coadă”.

Consonantismul latinei clasice şi populare:

Inventarul latinei clasice este restrâns faţă de cel al latinei populare, în Latina populară apar modificări importante datorită Iotului. În Latina clasică există următoarele consoane: occlusive labiale: dentalele – T, D; velarele C, G; labio-velarele CU, Q; nazalele M, N; lichidele – L, R; siflanta – S; spiranta – F; aspirata – H; semiconsonantele I şi U. În secolul I î. E.N. apar primele confuzii

epigrafice între V şi semiconsonanta U. Semiconsonanta U se confundă cu V, fenomen numit vetacism, sau e înlocuită apoi cu B, fenomen numit betacism„Plebes” dă „plevis”, „alveus” dă „albeus”, „corvus” dă „corbus”, „ferveo” dă „fierbeo”. V intervocalic cade – „rivus” dă „rius”; „grevis” dă în română „greu”. V iniţial devine B – „veteranus” dă „bătrân”. Consoanele dentale sunt de obicei alterate – „terminationes” dă în Latina populară „terminaciones”. D plus I – „diaconos” dă „ziaconos”, „Dionisios” dă „zionisos”. Aceste forme sunt atestate pe pietrele funerare de la gurile Dunării. Velarele C şi G sunt alterate înaintea lui Iot – „bracium” dă „braţ”, „septiiaginta” dă „septuatzinta”, „triginta” dă „trienta”; G dispare în „ego” care dă „eu” sau „magistra” care dă „măiastră”. Aspirata H dispare în toate limbile romanice – „hostes” dă „ostes”, „hodie” dă „odie”, „homo” dă „omo”. Consoanele finale dispar, M, S, T au dispărut la finală. În România occidentală S s-a menţinut ca morfem de plural. Grupurile de consoane sunt alterate prin simplificare – X devine SS apoi se reduce la S – „dixit” dă „dissit”, în română „zise”. RS dă SS – „deorsum” dă „deossum”, „sursum” dă „sussum”. NS dă SS apoi S – „mensa” dă „messa”, în ronână „masă”, „densus” dă „dessus” în română „des”. PS se transformă în SS – „scripserunt” dă „scrisserunt” în română dă „scriseră”. TL dă CL – „vetulu” dă „veclu” în română „vechi”. CT dă PT – „octo” în română dă „opt”, „lactem” în română „lapte”. CU devine Mu – „insignum”, „cognatus”. Consoanele geminate se reduc – „annus” dă „an”, „genna” dă „geană”, „vacca” dă „vacă”, „attingere” dă „atinge”. Nu toate geminatele se reduc, spun unii lingvişti – cuvântul „oală” în română este de la „ollae” care a dat „oale”, apoi a rezultat forma „oală”.

Structura gramaticală:

În latina populară există două principii: simplificarea flexiunii şi apariţia formelor analitice. Reducerea cazurilor de la şase la cinci – sunt trei în limbile romanice. Şi în limba română există sincretisme – nominativ-acuzativ, genitiv-dativ plus vocativul. Neutrul se reduce în limbile romanice occidentale, el se păstrează doar în limba română. Numărul declinărilor se reduce de la cinci în latina clasică la trei în latina populară, acestea fiind transmise doar limbii române, celelalte limbi romanice nu recunosc aceste trei declinări; substantive de la declinarea cinci trec la declinarea întâi, de la a patra la a doua şi

declinarea trei se menţine. La verbe se reduc conjugările perifrastice. Dispar, de asemenea, verbele deponente. Se reduce o serie întreagă de categorii gramaticale. Naşterea formelor analitice – formarea cazurilor se realizează cu ajutorul prepoziţiilor. În flexiunea verbală apare perfectul compus în forma cu HABEO – „fecit" este înlocuit cu „habet factum" (în latina populară). Apar construcţii analitice la viitorul întâi şi la viitorul anterior – în România occidentală se foloseşte „habeo", în România orientală se foloseşte „volo". Adjectivul: Pentru comparaţie, există forme în latina clasică cu". lor" şi". ius"; superlativul se formează cu". issimus" acestea dispar în favoarea adverbelor „magis", „plus", „fortis"; în inscripţii apare forma „magis severus".

Şi în latina clasică apar forme analitice.

Sintaxa este de tip paratactic – există prea puţine subordonate. Frazele construite cu propoziţii principale. Dativul cu ESSE, acuzativul cu infinitiv, ablativul absolut sunt înlocuite cu nume precedate de prepoziţii. Topica este mai rigidă pentru că dispar desinenţele, iar cazurile se realizează cu ajutorul prepoziţiilor.

În lexic se produc mutaţii – în latina populară se folosesc cuvinte modeste; de exemplu „equs" dispare şi rămâne „caballus" (care însemna mârţoagă); forma „ignis" dispare şi rămâne forma „focus" (care însemna vatră).

Mutaţii semantice – latina populară restrânge sensuri mai largi; de exemplu, „cognatus", care însemna rudă, dă în română „cumnat"; „aflare", care însemna „a sufla", dă în română „afla"; „comparo" – „a compara" = „a cumpăra"; „gameo" – „a lătra" – = „a îngâna"; „coloco" – „a aşeza" = „a culca".

Evoluţii semantice: „pons pontis" care însemna „pod" în clasică, dă în română „punte"; „anima" – „suflet" = „inimă".

Cuvinte care nu s-au mai păstrat: „urbs urbis", „metropolis", „via".

S-au păstrat cuvinte specifice: „arma", „arcus", „sagita", „lucra" etc…

Între două sinonime, am ales altul decât celelalte limbi romanice: „cretare" în loc de „findere", „machinare" din greacă în loc de „molere", „raus" în loc de „malus" etc…

Substratul limbii române

Substratul limbii bulgare este de origine latină, în timp ce substratul limbii române este traco-dacic, comun cu al limbii albaneze. Această problemă este neelucidată încă, în general. Jefersen respinge calitatea de influenţă a substratului asupra oricărei limbi; în timp ce G.I. Ascolli consideră că un caracter specific al limbilor romanice este dat de acest substrat.

În secolul XIX, Bartolomeo Copita vorbeşte de particularităţile limbii române, ca fiind date de populaţiile autohtone cucerite şi asimilate de către romani. Există o formă de limbă unică pentru peninsula balcanică, o structură de adâncime pe care se concretizează limbile vorbite. Alţi cercetători care au studiat problema: Miclosi şi Hugo Suhart.

B. P. – Haşdeu credea că există un material extrem de bogat în elemente autohtone; studiul său însă a rămas la nivel de proiect.

Alţi cercetători: Gustav Mayer, Mitri Decev, Ghiorghiev, Reihencron – acesta din urmă realizează un inventar de câteva mii de cuvinte din substrat. Apoi: Tocilescu, Phillipide, Densuşianu, Capidan, Puşcariu, Rosetti, Pârvan. La sfârşitul secolului XX, I.I. Rusu, un clujan, scrie în 1982 „Etnogeneza românilor", unde tratează această problemă a substratului. Apoi: Grigore Brâncuş, Ariton Vraciu, George Ivănescu. În 1972 a avut loc un congres de tracologie la Sofia, congres care în 1976 s-a ţinut la Bucureşti pe aceeaşi temă.

Nu se poate ca limbile autohtone să nu fi influenţat limba; influenţa a fost limitată la nivelul fonetic. Majoritatea cercetătorilor de azi recunosc că substratul intră în alcătuirea unei limbi şi că identificarea lui trebuie să fie un scop al lingviştilor. Informaţia istorică despre traco-daci este săracă; Herodot, în secolul V, face câteva însemnări; apoi Strabo în secolul I, Tucidide şi Diocasus în secolele II-III. Ei dau informaţii generale, vagi, chiar contradictorii. O altă atestare este cea a inscripţiei de la Balcic.

Informaţia comună acestor istorici: tracii erau o populaţie sedentară, se presupune că sunt aici de două mii de ani, se ocupau cu agricultura, viticultura, extragerea sării, minereului şi participau la războaie; erau monoteişti, au suferit invazii – în sec. VI î. E.N. sciţi, în sec. IV î. E.N. celţi. Ei n-au cunoscut scrierea, au folosit alfabetul grecesc; fragmente din limba lor care s-au păstrat se referă la nume,

antroponime, elemente lexicale, glose, dintre care sigure sunt doar câteva.

În 1912, la Ezerovo, într-un mormânt, se descoperă un inel în scriptio continua cu 61 de semne (probabil că a fost folosit ca sigiliu regal), descifrarea lui nu s-a făcut. Poemele lui Ovidiu, scrise în getă, „Getica lui Criton", „Medicul lui Traian", „De bello Dacico" a lui Traian s-au pierdut. Dios Corides, un medic grec, menţionează nişte nume de plante atestate de medicină populară. Există un manuscris copiat în secolul IV de către PseudoApuleius, apar însă adaosuri faţă de secolul III. Multe cuvinte sunt doar concepte imposibil de restituit. Cei care s-au ocupat de problemă au fost printre alţii: Tomaşec, Decev, Tocilescu, Grimm.

Etimologia este nesigură în general; pentru câteva însemnări s-au făcut corespondenţe importante; de exemplu: brusture, gorun, mazăre, zâmă.

Inventarul de cuvinte; există 2050 de cuvinte, dintre care antroponime sunt 1150, iar restul sunt toponime. Ele nu ajută la configurarea unui sistem de limbă, însă sunt izvoare sigure. Mai există 30 de inscripţii traco-dace nedescifrate. La Grădiştea Muncelului s-a descoperit o inscripţie spunea cu litere latine: „Decebalus per Scorilo" – acel „per" a fost considerat cuvânt traco-dacic înrudit cu „puer" din latină, având ambele rădăcină indo-europeană.

Cantemir consideră ca fiind de origine latină, următoarele cuvinte: heleşteu, stăjar, nimeri, pădure.

Limbile indo-europene se împart în două categorii: limbi de tip kentum – cum este latina – şi satem – cum este traco-daca. Criteriul de diferenţiere în constituie cuvântul sanscrit „satam", care în limbile slave primeşte forma „sto", iar în limba latină şi în limbile occidentale de „centum", în albaneză „kent".

Pentru studiul substratului, este folositoare compararea limbii române cu celelalte limbi romanice şi cu limba albaneză. În privinţa structurii gramaticale şi a foneticii, aportul limbii de substrat nu poate fi identificat cu absolută certitudine. Există două tipuri de influenţe din punct de vedere fonetic: directe şi indirecte; (indirecte – transmitere de deprinderi). Limba dacă a folosit ambele tendinţe.

Se concede că vocalele Î şi A sunt din substrat – aceasta

constituie o influenţă directă; H este de asemenea din substrat; Ş apare în numeroase hidronime. Rotacizarea, trecerea de la 1 la R, este o disponibilitate traco-iliră.

Alte influenţe: felul în care grupurile consonantice se transformă: CT devine PT, CS devine PS, BR devine UR; şi palatalizarea labialelor.

În ce priveşte structura gramaticală, unele caracteristici ale limbii române ar putea veni din acest fond; de exemplu, identitatea genitiv-dativ la toate declinările, postpunerea articolului, numărătoarea de la 11 la 19 şi de la 20 la 100 din zece în zece. Egalitatea infinitiv-conjunctiv şi viitorul analitic cu „a voi".

În ce priveşte lexicul, există 72 de elemente de substrat comune cu albaneza; restul de până la 160 au fost studiate de lingvişti.

Limba română are 2, 73% cuvinte de origine necunoscută, la unele s-a găsit între timp explicaţia.

Cele 72 sunt aproape sigure:

abur în albaneză avul, balaur – butar, baltă – balt, brad – bret, bucura, căciulă (care nu e sigur), copac, copil, a cruţa, a dărâma, fărâmă, gata, ghimpe, ghioagă, ghionoaie, gresie, groapă, grumaz, guşă, măgură, mal, mânz, mătură, mazăre, moş, mugure, murg, năpârcă, pârâu, ocru, sculă, strugure, strungă, sâmbure, şopârlă, şut, ţap, vatră, viezure, zardă.

Majoritatea sunt cuvinte de bază; vechimea este dovedită de un număr mare de derivate; de exemplu, „moş" are peste patru derivate. Veigând, Capidan şi Puşcariu, alături de Philipide, vorbesc de o simbioză română-albaneză în zona centrală a Peninsulei Balcanice. O altă teză este aceea că ambele limbi au un substrat comun traco-daco-iliric. Nu există în albaneză cuvinte latine luate de la români. Unele cuvinte comune cu albaneza participă la principalele transformări ale limbii latine spre limba română; de exemplu, „tumbule" în română „sâmbure", „mortule" în română „mazăre", „viepule" în română „viezure".

L intervocalic devine R; cuvintele autohtone intră în această transformare. Există cuvinte ce lipsesc din dialectele subdunărene, spune Grigore Brâncuş; aici se exercită o tendinţă firească. Cuvintele ce lipsesc din aromână s-au pierdut cu timpul, fiind înlocuite cu

albanezisme moderne; de exemplu, „ceafă”, care este traco-iliric, a fost înlocuit cu „zverca”, înseamnă partea de dinapoi a gâtului („cheafe” însemna „gât”); forma de azi din albaneză este cea de „zverca”. Aromâna a avut cândva termeni autohtoni, dar contactul cu albaneza determină o primenire a fondului; la fel în România occidentală, elementele latine înlocuiesc pe cele pierdute. Rus reconstituie o serie de 92 de termeni, care ar reprezenta un fond balcanic; unele din reconstituiri sunt contestate; exemple: aprig, a acăţa, a anina, boare, a băga, băiat, cârlan, crea, a deretica, gemene, grapă, leagăn, a lepăda, a leşina, mistreţ, niţel, prunc, a sugruma, şoric, ţăruş, zăr, zestre, zbura etc…

Cei 160 de termeni identificaţi până acum se referă la floră, faună, viaţă pastorală şi agricultură, îmbrăcăminte.

Nume de râuri: Mureş, Olt, someş, Argeş, Tisa, Prut, Şiret, Dunăre, Criş. Numele Carpaţilor: în indo-europeană exista forma „carpa ta”, în albaneză „carpe” înseamnă „stâncă”.

Toponime: Dava şi Fără; exemple: Sucidava, Besafară, Saurifara.

Aceste cuvinte sunt moştenite direct sau indirect. De exemplu, „Alutus” este moştenit prin slavă – „Olt” – A se transformă în e în secolul VIII.

Hidronimele indică faptul că râurile mari au păstrat numele străvechi.

Antroponime: Bucur, Brad, Moş.

Derivatele cu sufixul. Esc, care nu provine din ISCUS latinesc, după cum demonstrează Alexandru Graur; acest fond autohton este greu de reconstituit. Elementul autohton nu poate fi mai numeros în limba română decât în celelalte limbi romanice, în jur de 200; deci, ne sincronizăm cu limbile romanice occidentale. În plus se identifică elemente autohtone care nu au corespondent în albaneză: a adia, a ameţi, amurg, beregată, boare, bordei, melc, modru, Muşat, burtă, caier, carâmb, căciulă, custură, a dezbăra, pânză, prunc, a desculţa, a dezghina, a dezmierda, a descurca, a îngrozi, a întărâta, a leşina, măcieş.

Cuvintele romanice comune românei şi albanezei sunt 270: aer, aierame, estimarem, admisarim, arcus, arena, argentum, aurum.

Cuvinte romanice absente în limba română: amicus, armata,

balsam, bestia, candela.

Cuvinte latine păstrate numai în albaneză: apartamentum, furcata, macina, sarcinarius.

Nu e nevoie să fi fost o simbioză română-albaneză ca aceste cuvinte traco-ilire să fie comune.

Română primitivă comună

Se folosesc mai mulţi termeni: Sextil Puşcariu – Ur romanis; Şcoala de la Bucureşti: Densuşianu – Romanică-balcanică; Rosetti – Româna comună; Şcoala clujană: Macrea – Româna primitivă comună; Şcoala ieşeană: Al. Philipide – Româna primitivă; Ion Coteanu – Franco-romanică sau Proto-română.

Româna primitivă comună este româna vorbită înaintea despărţirii dialectelor, când nu se vorbea limba latină, ci se vorbea ceva deosebit de limba latină şi limbile romanice. Cele patru dialecte coexistau în acelaşi areal în care s-a format limba şi poporul român, la nor şi sud de Dunăre. Româna primitivă comună este rezultatul reconstituirii prin compararea celor patru dialecte. Toate limbile au această perioadă de tranziţie. Româna primitivă comună era vorbită de populaţia romanizată, care avea relaţii sociale încă destul de strânse, devreme ce la venirea slavilor, această limbă este influenţată cu elemente lexicale, începând din secolul VIII aproximativ.

Tratatul de istoria limbii române justifică această perioadă. Aspectul general al limbii este determinat de schemele lingvistice existente la un moment dat. La configurarea generală se ajunge prin abstractizarea detaliilor din toate sistemele constitutive, din compararea dialectelor.

Datarea

Limita de jos – sfârşitul secolelor VI-VII, când are loc contactul cu slavii. Această limbă comună are elemente comune: babă, nevastă, sută, rană, lopată, a plăti. Limita inferioară a românei primitive comune este considerată secolul VII, când cele patru dialecte coexistau şi încă nu s-au desprins din trunchiul comun. Celelalte limbi romanice nu manifestă o limită atât de joasă, însă există nişte condiţii specifice limbii române – izolarea în marea slavă, care a dus la accelerarea procesului.

Limita superioară – se referă la momentul când ultimul dialect,

acela istroromân, s-a desprins din trunchiul comun – secolele XII-XIII şi a ocupat peninsula Istria. Între secolele VII-XI/XII, putem spune că avem de-a face cu această variantă a limbii primitive comune române. După Al. Philipide, limita superioară o constituie secolele VI-VII, căci noi ne-am format în sud şi aici am venit ca două valuri. Ovid Densuşianu stabileşte limita superioară în secolele XII-XIII, când se vorbeşte istroromâna chiar la nord de Dunăre, după care populaţia aceasta se retrage. Teodor Capidan stabileşte limita superioară în secolul XI, maxim începutul secolului XII.

Primii care s-au detaşat din această populaţie comună au fost aromânii, în secolul X; atunci sunt atestaţi vlahii grumeri de către Kedremos, în 976; el vorbeşte despre uciderea fratelui unui Jupân. În ţinuturile sudice şi vestice ale Peninsulei Balcanice au apărut inovaţii lingvistice, care au dus la formarea dialectelor aromân, meglenoromân, iar dacoromâna şi istroromâna şi-au împărţit inovaţiile între secolele VII şi XII; de exemplu problema rotacismului.

Teritoriul de vorbire a primitivei comune

Teritoriul de vorbire este teritoriul de formare al poporului; ea se vorbea pe tot teritoriul Daciei romanizate, precum şi în Moldova, Basarabia, sudul Moldovei, Transilvania, Muntenia, Dobrogea. La sud, limita o reprezintă linia trecec, şirul munţilor Hemus; la est este Marea Neagră; la vest este tratamentul isoglosei ŞT, JD.

Unitatea limbii primitive comune române

1. Este dată de viaţa socio-economică;

2. Este dată de compararea dialectelor, încât divergenţa după separarea dialectelor se datorează contactului cu alte popoare: a aromânilor cu grecii, a meglenoromânilor cu albanezii şi bulgarii, a istroromânilor cu sârbo-croaţii. Sextil Puşcariu, prin comparare, a stabilit că în fonetică s-au produs modificări ale latinei, care o diferenţiază de celelalte limbi romanice consolidate în perioada românei primitive comune. Reconstituirea s-a făcut prin compararea a doua câte două dialecte şi a tuturor celorlalte dialecte; ceea ce este comun va realiza tabloul şi sistemul fonetic al românei primitive comune.

Vocalismul:

Din punctul de vedere al locului de articulare şi gradului de

deschidere, există şase foneme: I-U, E-Ă-O şi A; Î este o inovaţie ulterioară, separată în fiecare dialect. Există şi doi diftongi – EA şi OA, plus diftongii ce rezultă în prezenţa Iotului.

Elemente esenţiale: Sunt câteva transformări fonetice comune celor patru dialecte: A neaccentuat devine A; de exemplu „casa" dă în dacoromână, meglenoromână şi aromână „casă", iar în istroromână „cosă".

Conservarea diftongilor: E sau o accentuat, urmat de E sau A în silaba următoare, dă EA şi OA; latinescul „feta" dă în aromână şi meglenoromână „feată", în dacoromână „fată" este o inovaţie (are loc o monoftongare); latinescul „florem" dă în dacoromână şi aromână „floare", iar în istroromână „flore" este o inovaţie. E scurt accentuat devine IE – latinescul „felem" dă în latina populară forma neatestată încă „fiele", iar în română „fiere" prin rotacizare sau „hiere" prin eroziunea consoanei; „peblem" dă „piele", în dialect „kiele"; „sesum" dă în populară „siesu", iar în română „şesu". E precedat de bilabială se menţine în dialectele sudice – „fetus" în aromână „fet", în dacoromână „făt" este o inovaţie; „melum"-„melu"-„măr"; „pirum" dă în toate dialectele sudice „per", în dacoromână „păr" este o inovaţie (E se deschide la A).

Transformări cauzate de poziţia nazală: A accentuat urmat de N sau M plus o consoană devine Î – „panem" dă în dacoromână „pâne", în aromână „pâne", în meglenoronmână „poini", în istroromână „pare". E accentuat urmat de M sau N, urmat de o consoană, devine I – latinescul „venit" dă în dacoromână „vine", în aromână „vine", în meglenoromână „vini", în istroromână „vire". O accentuat tot în poziţie nazală devine U – „comparo" dă în dacoromână „cumpăr", în istroromână „cumpăr", în meglenoromână „cumpăr", în aromână „cumpăru".

Consonantismul:

Cea mai mare inovaţie o constituie apariţia africatelor: (C) – (G), Ţ (Z). Latinescul „cera" dă „ceară" (E accentuat urmat în silaba următoare de E sau A devine EA); „generum" dă în populară „genere", fiind un E în poziţie nazală, va rezulta „ginere"; „dies" dă „dzie", apoi „dzi", apoi „zi".

Apariţia consoanelor şuierătoare: de la latinescul clasic „şic", ajunge în populară forma neaccentuată „şi", apoi în română „şi „(cu

calitate adverbială". N urmat de Iot devine Nu şi se menţine în subdialectul bănăţean – latinescul „cuneum" dă „cuneu" şi în bănăţeană „cuniu"; la fel întâlnim şi în aromână „călcâniu"; În dacoromână au loc inovaţii: cui, căpătâi, călcâi. L urmat de Iot devine Lii. În sudul Dunări – latinescul „leporem" devine în româna primitivă comună „liepure" şi dă în aromână „liepur"; latinescul „oricla" dă în aromână „ureacliu"; în dacoromână are loc inovaţia: iepure, iertare, ureche. CL GL se alterează – latinescul „ungula" dă în populară „ungla" (formă neatestată), în aromână „unglea", în dacoromână „unghie", în meglenoromână „unglia". CL devine Kii – latinescul „clavem" dă în aromână „chieie", în dacoromână „cheie". L intervocalic devine R, prin rotacizare – „solem" dă „soare", „molam" dă „moară" (în toate dialectele).

Grupuri de consoane comune tuturor dialectelor: CS devine PS – „frixit" devine „fripse", „coxa" devine „coapsă". CT devine PT – „lactem" devine „lapte", „noptem" devine „noapte". GN devine MN – „lignum" devine „lemn", „signum" devine „semn". BL şi BR se vocalizează în un sau UL – „cibrum" dă „ciur", „subula" dă „subla" în latina populară (formă neatestată), în română „sulă". SC şi ST devin ŞT – „descendere" dă „destinde" apoi „deşcinde" sau „destinde", „câştigare" dă „a câştiga".

Sistemul morfologic:

Substantivul nu are declinarea a IV-a feminin – „manus" dă în dacoromână „mânu" plural „mănule". Cuvinte de la declinarea a III-a trec la declinarea I, de exemplu „soror", sau de la declinarea a IV-a trec la declinarea I, de exemplu „nurus". După gen există trei categorii de substantive – inclusiv neutrul; neutrul este de trei feluri: singular U plural E – „acu" „ace", singular U plural UN – „pieptu'" „piepturi", „timpul" „timpuri", singular E plural I – „pântece" „pânteci". Opoziţia nominativ-acuzativ nu funcţionează, cazurile sunt sincretice, cauzele sunt de natură fonetică – M de la acuzativ a căzut; apar, deci, forme unice nominativ-acuzativ şi genitiv-dativ, din cauze fonetice. Se remarcă analitismul în realizarea cazurilor – A pentru dativ şi DE pentru genitiv.

Adjectivul: Există trei categorii de adjective – cu patru forme: amaru, amari, amari, amare; cu trei forme: nou, nouauă, noi, nouauă; cu două forme: dulce, dulci.

Comparativul şi superlativul: se realizează analitic cu ajutorul adverbului „mai”, în toate dialectele, în aromână apare forma „ma”. Superlativul se realizează cu ajutorul formei „mult”” în aromână şi în dacoromâna veche; cu „forte” în istroromână.

Numeralul: De la 11 la 19 şi de la 20 la 100 din zece în zece. În albaneză avem o formă de tipul „unje nube djale”, adică „unsprezece”.

Verbul: Este foarte apropiat de latină – există patru conjugări, patru moduri personale, trei moduri nepersonale (supinul va fi refăcut pe terenul românesc). Există forme omonime: indicativ prezent persoana I plural este identic cu imperfectul – „lăudam”. Perfectul simplu conservă forme foarte apropiate de latină: feciu, arşu, aduşu (forma „arşu” o întâlnim azi în meglenoromână). Mai mult ca perfectul nu cunoaşte sufixul SE, nici desinenţă de plural RA; de exemplu, „merse” pentru „merseseră”. La conjunctiv şi optativ, formele sunt reconstituite.

Sextil Puşcariu arată că acestea în limbă are caracteristică dialectală

1. Rotacismul la istroromâni şi aproximativ la dacoromâni;
2. Palatalizarea labialelor, în general la aromâni, parţial la meglenoromâni şi regional la dacoromâni;
3. Tratamentul diferit al velarelor C şi G plus Iot la nord şi sud de Dunăre – în nord (C) (G), în sud Ţ (Z);
4. Trecerea unui A accentuat în pluralul unor substantive la Ă – pluralul etimologic era „parţi”, „cetaţi”, în dacoromână avem „părţi”, „cetăţi”;
5. Verbe iotacizate încep să fie preferate celor cu oclusivă dură: văz, crez etc…

Lexicul:

Ion Coteanu vorbeşte de 598 de cuvinte de origine latină comune celor patru dialecte; cuvinte cu influenţe diferite (finougrice, slave) sunt identificate după secolele XII-XIII, ele nu au influenţat sistemul latin şi lexicul. Tot ce ţine de viaţa pastorală, de agricultură, de economie, de viaţa socială se manifestă prin cuvinte latine; sensul este apropiat de cel din latină. La sfârşitul perioadei limbii române primitive comune se presupune că la nord de Dunăre e deja formată.